

SZILÁGYI LÁSZLÓ

ROKONOK – A „GENTRY” HÁLÓZATRENDSZER MINTAVÉTELE SZATMÁRBÓL (1867–1918)*

Melyik a dualizmus kori egykori nemesség igazi arca? Ebben a dolgozatban azt kívánom bemutatni, hogy a kérdésfeltevés talán rossz: a „vagy” helyett az „és”-t kell használnunk. A dilemma érzékeltetéseképpen nézzünk három példát. A Domahidyak ősi domahidi kastélya¹ adott otthont a Tisza-érában végig (1875–1892-ig) Szatmár megye főispánjának, Domahidy Ferencnek. Fiatalkorában végig szolgálta Bem apót, életveszélyesen megsérült, bujdosott, és Deákot követve vonult passzivitásba, majd az alkotmányos idők bekövetkeztével foglalta el főispáni székét. A szabadelvűséget a gyakorlatban megvalósító, kompromisszumos, a szélsőséges ellentéteket kiegyenlítő politikáját mindvégig méltányolták, de az 1890-es évektől kezdve egyre erőteljesebben bíralták elsősorban a sógorságot és komaságot mozgósító kapcsolatrendszeréért.

Második képünk a kor végének legmegrázóbb magyar közösségi tragédiájához vezet. Az 1910-es ököritői tűzvész után Móricz bírálata nemcsak az akkori főispánt és alispánt idézte azonban a vádlottak padjára a Nyugatban megjelent cikkében, mert a felajánlott segítséget – úgymond – nem fogadták el, hanem magát azt

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című pályázat támogatta.

¹ A fénykép forrása: Domahidy Sándor kastélya – Domahida.png – Wikipédia (wikipedia.org)

a mentalitást, amely mindennél nagyobb bált akart rendezni a faluban éppen húsvétkor, amikor a régiiek számára elképzelhetetlen lett volna a mulatozás.²

Ezt a véleményt sokan ismerhetik, a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei levéltár irattanyagában azonban mást is találtam: azon gondos-pontos munka nyomait, amellyel gyűjtötték és továbbították az adományokat az áldozatok hozzátartozóinak és a sérülteknek. Maga a megye vezetése nem is a nagynevű, királyi adományozókat említette meg köszönetet mondva hanem a szomszédos Szabolcs megyét és Szatmárnémetit az égési sérültek kórházi gyógyításának biztosításáért. Jellemző lehet azonban a jelenet, amikor a főispán elutazva a helyszínre a segítséget adó úri asszonyt keresi fel, s neki adja át önzetlen áldozatvállalásáért az uralkodói kitüntetését. (Arról viszont nem írnak, hogy a kórházba ellátogatott volna.)

A harmadik kép a nagyari Luby-kastélyé. A „rózsakirály”, Luby Géza csaknem 1000 holdon gazdálkodott, három kerületben összesen hétszer választották parlamenti képviselővé, és önzetlen segítségéért áldották a hozzá ügyes-bajos dolgaikban fordulókat, míg az utókor bírálta ugyanezért – a kijárásiért, a közvetítésért, ami a korban elfogadott patronázsrendszer természetes megnyilvánulása volt akkor.

Jelen tanulmány a nemesi eredetű réteg dualizmus kori egzisztenciális helyzetének gyengülését és politikai elitje, a parlamenti képviselők családi kapcsolati hálózatrendszerének kohézióját vizsgálja. Arra az alapkérdésre is választ kaphatunk a megyei adatok segítségével, hogy lehetséges-e a „gentry/dzsentri” fogalom pontos definíciója. Minden történelmi fordulópont, így az első világháborús vereség és a történelmi Magyarország felbomlása is magában hordozza a retrospekció veszélyét: az utókor és így a történész is hajlamos a megjelölt végpontról visszatekintve meghatározni az odavezető utat s figyelmen kívül hagyni a történelmi alternatívákat. A determinisztikus szemlélettel szemben meg kell néznünk a lehető legsemlegesebb álláspontból témánk, a magyar középosztály formálódásának folyamatát. Az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

1. Mít is érthetünk pontosan a „gentry/dzsentri” szó alatt, s lehetséges-e a tudományos válasz?

² *Nyugat* 1910. 8. szám. Móricz Zsigmond: Ökörítő. (Hozzáférés: 2022. május 20.) Az 1910-es szatmárökörítői tűzvészben több mint 300 fiatal nő és férfi vesztette életét. A nádfedeles pajta épülete, ahol a bált tartották egyetlen disznóhólyagból készült lámpa kigyulladására, leverése miatt hamar lángba borult. Menekülni a szűk ajtón keresztül szinte lehetetlen volt.

2. Egzisztenciális helyzet. Hogyan változott az egykori nemesi réteg helyzete attól kezdve, hogy 1848-ban privilégiumaikat általánossá tették – ahogy akkor kifejezték – a politikai jogokban addig nem részesülőket a jogkiterjesztéssel az „alkotmány sáncaiba emelték”, és megvalósult a jobbágyfelszabadítás? Igaz-e és ha igen, akkor milyen mértékben, hogy az egykori nemesség birtokát elvesztve lett főképp a közigazgatás működtetőjévé, értelmiséggé?

3. Kapcsolati háló. Milyen mértékben sikerült az egykori nemességnek politikai vezető szerepét megőriznie, és ebben milyen szerepet játszott a kapcsolati tőke?

Próbáljuk meg a kor valamennyi társadalmi rétegét együtt kezelni és értelmezni. Nehéz vállalkozás, mert szinte senki sem volt a korban, aki ugyanarra gondolt volna a „gentry/dzsentri” szó hallatán. Talán a birtokát elkártyázó úrfi jut eszünkbe, vagy a Gavallérok című regény nászmenetének színjátéka a kölcsönkért lovakkal, ruhával, az őrnagy által tűpénzül felajánlott és nem is létező nászajándékkal? Vagy talán a politika bennfentesei, vagy a birtokán továbbra is sikerrel gazdálkodó egykori nemes utódja, a mindenki által tisztelt tekintetes úr, vagy egy vitriolos cikket író zurnaliszta?

A „GENTRY/DZSENTRI” FOGALMA

A kifejezés a reformkor végén, nagyobb számban pedig a Bach-korszakban és eredendően társadalompolitikai céllal jelent meg. Az 1846-ban Lipcsében Titus név alatt megjelent kiadványban ezt olvassuk:³ „Magyarországban a’ magyar köznemesség, a’ magyar gentry, azon elem, melly a’ politicai szabadsághoz nem annyira világos öntudatával annak minő factora az nemzeti jólétnek és az emberiség tökéletesbülésének – mint inkább bizonyos ösztönnel ragaszkodik. És e’ gentry nélkül rég provinciává aljasultunk volna nemcsak, hanem rég némettekké.” A dzsentri itt tehát az eredendően szabadságra törekvő és hazafias köznemesség. A Pesti Napló 1853. áprilisi számában áll a csupán „y”-nal jelzett cikk:

„A municipalis életnek... sokoldalúságából következék, hogy a birtokos osztály, gyakorlati ismereteket szerzett és valamit, ami míveltség mázára s egy élénk társalkodás folytatására elég. Ebből következett, hogy sokszor egy betügyülő magyar gentleman, sőt néha egy kékdolmányu s ólmos gombu köznemes is, kiforgatta vagy megakasztá a gyakorlati politika és reform tárgyaiban a tudomány embereit...

³ Titus 1846: 24. A név mögött álló személy még beazonosíthatatlan. Nem lehetetlen – bár művei között nem szerepel –, hogy gr. Széchenyi István.

De valamint a földbirtokosrendnek a többi elemeket absorbeáló befolyása eddig is helytelen volt, ezentúl pedig lehetetlen, szintúgy egy állam öszhangzó fejlődéséhez és nyugalomához okvetlenül szükséges, hogy egy vagyonos, mívelt és független helyzetű földbirtokos osztály létezzék, egy gentry, mely annélkül, hogy uradalmakról rendelkezhetnék, kényelemmel él, s mely annélkül, hogy az élvezetek által blazirozottá válhatnék, a mindennapi gondoktól nem ostromaltatva, elég időt tudjon magának szakítani, a felsőbb miveltség megszerzésére.”⁴

Három megfigyelésünk lehet a cikk kapcsán:

1. A cikk egymás után említi a gentleman és a gentry kifejezéseket és ezek között egy lehetséges, de nem egyértelmű kapcsolatot feltételez.

2. A magyar nemességet egyértelműen negatívan „betűgyűlölő”-nek mondja, és szembeállítja velük a tudomány és műveltség embereit.

3. Megemlíti azt a korszakban általánossá váló nézetet, hogy a földbirtokos rétegek kellene befogadnia, asszimilálnia (ahogy írja, „absorbeálnia”) a többi társadalmi réteget, de erre egyedül nem képes. Ami itt a leglényegesebb, hogy programot ad: jöjjön létre egy gentry, elsősorban ennek a két-három rétegek, a régi nemesi birtokosoknak, a kellő egzisztenciával rendelkező új birtokos rétegek és az értelmiségnek az összeolvadásával. Ezzel szemben Jókai Mór még a pesti telekspekulánsokra, építetőkre, villatulajdonosokra használja a dzsentri kifejezést 1872-ben: „Régóta, évtizedek óta foly a küzdelem a pesti gentry és a pesti mezítlásosok csúfolt világ közt. Méltóztassanak elnézni a város két végére, az északi és déli végére. A kövek beszélnek.”⁵ A program valóban politikaivá vált. Az akadémikus egyetemi tanár, a progresszív jövedelmi adó egyik atyja, a később szabadelvű párti Schwarcz/Schvarcz Gyula 1871-ben említi a parlamentben a kifejezést annak kapcsán, hogy a „gentry” a közigazgatáson túl az iskolahálózat bővülésével még a közoktatásügyi állásokat, a tanfelügyeletet sem képes ellátni csekély száma miatt. Fel is szólítja a kormányzatot, hogy „tegyen le a kormány azon felfogásáról”, hogy létezik „egy mindent tudó és intéző gentry”. Mint középnemességet említi a gentry-t, de el is határolta angol eredetijétől:

„Magyarországban gentry oly értelemben, mint Angliában, nem létezik. Látszik ugyan egy történelmi érdemekben dús középosztály de valljuk be, hogy ez nem képes ma már mindazokra, a miket tőle várunk, nem képes pedig azért, mert számban is sokkal csekélyebb; elég, hogy ha ezen gentry kellő qualificatio mellett be fogja tölthetni a politikai, közigazgatási és egyéb kormányzati hivatalos állomásokat.” Később egyértelműen szí-

⁴ *Pesti Napló* 1853. április 3. 1. A korszakban elsőként Kemény Zsigmond és Mocsáry Lajos írásaiban jelenik meg a kifejezés. A *Pesti Napló* munkatársai és támogatói között elősorban a centralisták, illetve a Deák Ferenczhez kötődő személyek álltak.

⁵ Képviselőházi napló 1872: II. 142. 1872. november 29. Közli *Budapesti Közlöny* 1872. november 30. 2203.

nonimaként használja a „gentry” és a középnemesség kifejezéseket: „azon 5-6000 iskola is, mely létezik: a gentry, a középnemesség nagylelkűségének, hazafiságának eredménye.”⁶

Az új középosztály létrehozására vonatkozó program azonban nem valósulhatott meg teljesen, s a *gentry* név egyre több szintet kapott, hogy aztán a századforduló után képe elkomoruljon. A szatmári képviselő lánya, Kende Júlia írja címében is sokat mondó regényében (Fölfelé züllők, 1904): „Valahogy csak mindig lesz.» biztatták önmagukat és egymást, és ez a mondás bizonyítja, hogy az Ujlaky-család milyen joggal büszke a de genere mivoltára. Bizony akár jelmondatnak is írhatta volna az ősi sárkányrendes címere fölé.”⁷ Szemere Miklós (1912) szerint pedig a gentry szót egyenesen „gúnynévnek találták ki a nagyok. ... Nálunk a középosztály szó is egy használatban levő, – dívó, hamis frázis, mert fájdalom alig hogy létezik. Aki odaaló, nem számítja oda magát.”⁸

Móricz Zsigmond hősei sem tudták a hősi programot megvalósítani, és elbuktak. A dzsentrin még a korszak végén (1910–1912) született regényeiben is (Harmatos rózsá, Kerek Ferkó, A galamb papné) a vidéki, idilli környezetben kúriájával, mintagazdaságával, műveltségével, patriarchális kedélyességével, nagy tekintélyével példamutató vagy legalábbis kitűnni kívánó gazda. A háború idején azonban már az ország vesztének egyik oka. Móricz 1917-ben fejezte be Fáklya című regényét. Alapélménye a fentebb említett 1910-es ököritői tűzvész. „Elvégeztett, de semmi sem tisztázott”. Ezek főhősének, a református papnak az utolsó mondatai, miután megpróbálta a tűzvészből kimenteni az embereket, és előtte hiábavalóan próbálkozott azzal, hogy faluját a szeretet jegyében újjá alkossa, s ő egyszerre legyen népének papja, orvosa és bírása. Kudarca a korabeli Magyarország és vezetőinek bírálatát jelentette.

Feltűnő, hogy a „nincs” mellett ugyanakkor még akkor is él a „lehet” és „sikerülhet” gondolata. Krúdy Gyula alábbi meghatározásában egyszerre van jelen a mentalitás, a származás fontossága, de még inkább az egzisztenciális függetlenség kritériuma, az ismertség, sőt a diploma is. Mindez inkább középosztálybeli meghatározás, amely elszakad a mulatozós, negatív „gentry” képtől: „A népbeli felfogás szerint »dzsentrinek« (ha ugyan van ennek a szónak ugyanannyi jelentősége, mint Angliában) az számít, akinek van valami vagyontárája, amelyből így-úgy ellátja magát, mert a lengyeleskedésnek, az atyafi-élődségnek, de még a borivásnál vagy kártyánál való mihasználkodásnak is vége van. Az ilyen vagyontáras ember még mindig »dzsentrinek« számít, még akkor is, ha kimaradt a Nagy Ivánból, de legalább atyját ismerték a környéken. Hátha még diplomája van az ilyen »dzsentrinek«, amely diplomát elő lehet venni, ha nem ütött be a gyapjú, vagy a jég elverte a szőlőt: akkor

⁶ Képviselőházi napló 1869: XIII. 184. 1871. február 16; Képviselőházi napló 1869: XIII. 281. 1871. február 21.

⁷ Szikra (Kende Júlia): 1904.

⁸ Szemere 1912: 451.

dzsenti ökelme csak igazán...”⁹ A „gentry” név politikai jelentőségét – amely szerinte először a téglási (Hajdú megyei) Dégenfeld-kastélyban, Tisza Kálmánné szüleinél hangzott el¹⁰ – így világítja meg: „Ebben az egy szóban sikerült a szertehúzó magyar középosztályt Tisza Kálmánnak egyesíteni, hogy azután úgy megnyergelje, mint se azelőtt, se azután nem sikerült senkinek.”¹¹

A korszak tudományossága kudarcot is vallott a „gentry/dzsenti” szó definíciójával. A Pallas nagy lexikonában (1894) egyáltalán nem találjuk, a Révai nagy lexikona (1913) pedig csak ennyit közöl: „Nálunk a nemesi földbirtokos osztály jelzésére használják.” Tudományos szempontból legteljesebb leírást a fogalom történetéről Kövér György adott. Összegzése szerint is a fogalom változó, illékony.¹² A tankönyvi egyszerűsítő meghatározásokkal szemben tehát a „gentry” fogalma valójában legalább öt réteget és pozíciót is takart:

1. Magában foglalja a gazdasági, politikai és társadalmi vezető pozícióját őrző vagy azt akár a főnemességig emelő egykori birtokos köznemeseket;
2. a birtokos alföldi mezővárosok cívisseit és a birtokossá váló polgári réteget (az „új birtokosokat”), ritkábban az iparban, kereskedelemben vállalkozó polgárokat;
3. az alkalmasint gazdálkodása, gyakrabban hivatala, értelmiségi hivatása, katonáskodása (tishti rangja), házassága révén társadalmi helyzetét megőrző vagy kisebb mértékben emelő egykori kismemesi és honorácior réteget;
4. mindezeknek az úri életformát csak látszat szerint fenntartó, valójában pedig hanyatló rétegeit, a „fölfelé züllőket”;
5. valamint egy életközeli megfogalmazásban azt a középosztályi réteget – Krúdy Gyula meghatározásával élve –, amely képes volt az egzisztenciális függetlenségre (olyan vagyonnal rendelkezett, „amelyből így-úgy ellátja magát”), kapcsolati tőkével rendelkezett, vagyis legalább helyi szinten ismert volt, s akit akár az értelmiséghez lehetett sorolni (volt diplomája).

A „gentry” összegzőképpen tehát nem egy „társadalmi osztály”, hanem egy dualizmus kori társadalmi fogalom volt, amelynek jelentése folyamatosan változott, az azt reprezentáló önképe ellentmondásos maradt, s idővel dekadenciát mutatott. Politikai célja és hivatása lett volna, hogy a polgárságot, a felemelkedő parasztságot asszimilálva létrehozza a magyar középosztályt, de a korszak végén még mindig ott vagyunk, ahol az elején: maga a gentry kifejezés is kétséges, változó értelmű. Ahogy a magyar középosztály alakulása is.

Hatalmas volumenű társadalmi átalakulás részesei voltak a kortársak a nagy „gründolások” – benne a középosztály és benne az egykori nemesség sorsának átalakulása

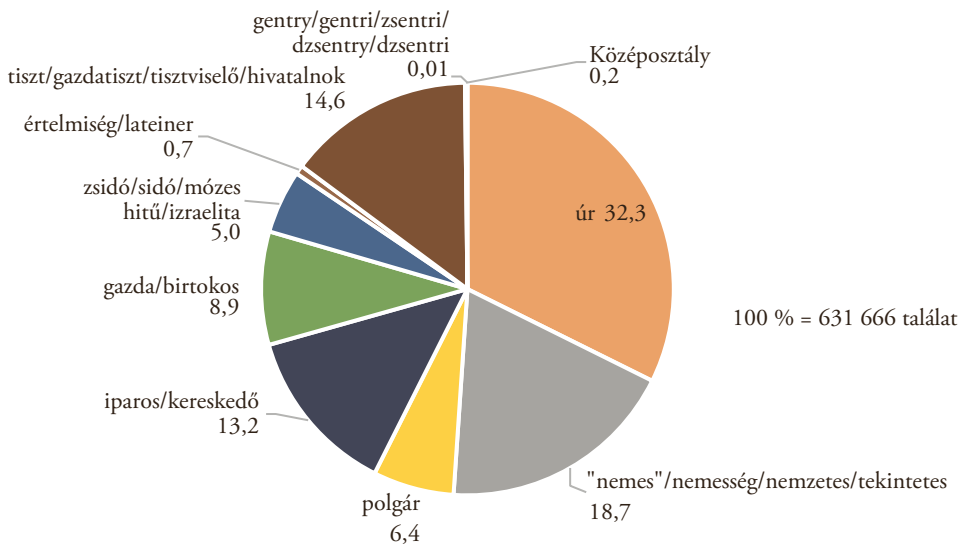
⁹ Krúdy 1926: 388.

¹⁰ Tolnai 1937: 51.

¹¹ Krúdy 1925: 176.

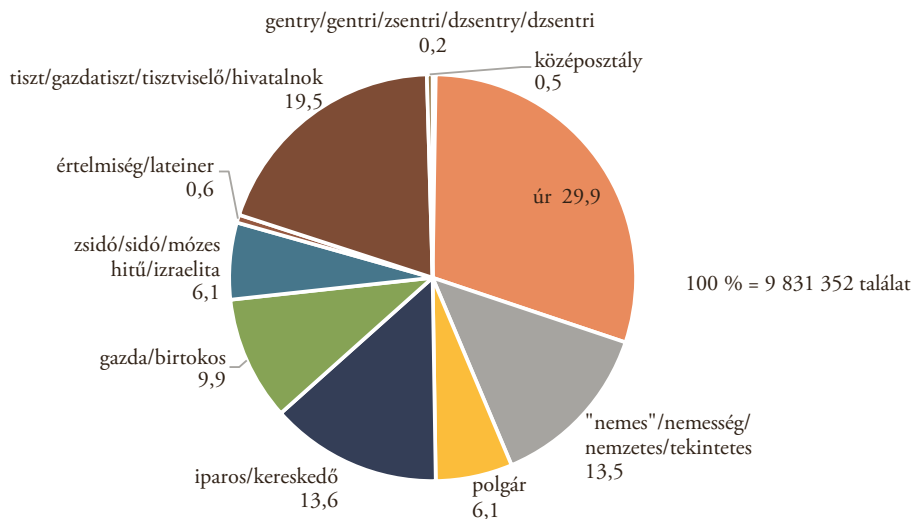
¹² „...a fogalomalkotás társadalomteremtő nyelvi ereje valahogy mindig korlátozott maradt”. Kövér 2003: 1165.

– idején, amely a történelmi Magyarország megszűnésével, a világháborús vereséggel kapott egyértelműen negatív színezetet, folyamata pedig kritikát. Eredményeit mégsem lehet vitatni. Hogyan lehet egy sokszokású, sokvallású és -eredetű társadalom mégis egységes, összhangban működő? Milyen réteg és hogyan töltheti be az integráló szerepet, és lehet-e találni rá megfelelő szót? A középosztály kifejezés fogalomtörténetét és az egységes osztályteremtés már tanulmánycímében is jelzett kudarcát ismét Kövér György írta meg legteljesebben.¹³ A kortársak véleményét, a középosztály és benne a „dzsentri” kifejezés jelentéstartalmát – a pozitív-negatív minősítésektől függetlenül – ma már egészében lehet vizsgálni a korabeli kiadványok, könyvek, lapok révén is. A politikai véleményt formáló réteg két korszakban, a reformkortól egészen a dualista korszak végéig a szép számú napi- és hetilapokból is tájékozódott, az értelmiség, újságírók, szerkesztők nem egyszer közéleti és politikai szerepet is játszottak. Érdekes ebben a tükörben megvizsgálni a középosztály átalakulását.

1. ábra: Középosztályi fogalomtár/találatarányok (1820–1859)

¹³ Kövér 2006: 77–160.

2. ábra: Középosztályi fogalomtár/találatarányok (1860–1919)

Az Arcanum adatbázisában regisztrált korabeli kiadványokban¹⁴ azokat az elnevezéseket (a "középosztály" szó mellett még kilenc társadalmi rétegfogalmat) és találatszámukat kerestem, amelyek a középosztályhoz való tartozást vonhatták maguk után, amelyek a téma kapcsán tágabb értelemben egyáltalán eszébe jutottak az íróknak, olvasóknak. Ilyenek az úr, nemes, polgár, iparos/kereskedő, gazda/birtokos, zsidó, értelmiségi, tiszt/hivatalnok és gentry. Figyelni kell az eltérő írásművekre is (lásd a kördiagramot) és néhány százalékban átfedés is van a nevek között (pl. amikor úr és nemes úr mindkét találatként szerepel). Egy találat egy adott lap, adott számához és egyetlen oldalához kapcsolódik (találat = oldal), attól függetlenül, hogy hányszor szerepel az adott oldalon, akár különböző ragozott alakban. Listánk még bővíthető, ahogyan az adtbázisba is folyamatosan feltöltött, bővülő forrásanyagot találunk. A számok tehát változhatnak, de a rendelkezésünkre álló több mint kilencmillió találatból arányaiban jellemző következtetéseket tudunk levonni egy-egy kifejezés népszerűségére, jelentőségére vonatkozóan. S itt – a diagramos összegzés szerint – megdöbbentő kép tárul fel. A kifejezések között a dzsentri/zsentri/gentry a teljes jelentéktelenségben volt és maradt: sem a reformkorban és az abszolutizmus idején, sem pedig 1860 után nem érte el még a fél százalékot sem. A többi kifejezés közötti arány megoszlott. Jelentős a nemes, valamint a tiszt/gazdatiszt/tisztviselő/hivatalnok megnevezés, ezt követően pedig az iparos/kereskedő. Ezekhez képest a gazda/birtokos még a 10 %-ot sem éri el. A győztes mindvégig a legáltalánosabb "úr" kifejezés, mely arányaiban azonban csökkent 32-ről 29,9 %-ra.

¹⁴ Arcanum adatbázis: <https://adt.arcanum.com/hu/search/> – utolsó letöltés és számítás: 2024. január 20. A keresett szó egyszerű keresés menübe történő beírását követően lehet beállítani az évköröket. Az egyes kategóriába tartozó szavakat excel táblázatban összegeztem.

Ezzel a leginkább semleges, titulus nélküli szóval lehetett leginkább jelezni a vallástól, társadalmi eredettől és foglalkozástól is függetlenül az illető középosztálybeli helyzetét, vagyis egzisztenciális biztonságát, tanultságát, műveltségét, az öltözködéstől kezdve a beszédkultúrán és szokásokon át egészen a társadalmi megbecsültségig. A publicisztika és mögötte a műveltség az egyik döntő tényező volt. Jellemző, hogy a Szinnyi József által összeállított „Magyar írók élete és munkái” kötetekben gyakorlatilag mindenki (közel 30 000 életrajz) szerepelt a magyar közéletből, aki legalább egy-két cikket és kisebb írást produkált bármilyen nyelven.

A korabeli értelmiség és így a közvélemény érzekelte a származásbeli különbségeket, de az (újság)írói és mindennapi szóhasználattal, az „úr” megszólítással is tudatosan törekedett az egység erősítésére, és hitt abban, hogy a jogegyenlőség és az anyagi-kulturális gazdagodás szabadpiaci körülményei létre is hozzák azt. (A közeledés jele volt az urak fiatalabb generációjánál a tegeződés elterjedése.) Az „asszimiláció” és a középosztály formálódása kulturális értelemben tehát egy többirányú, kölcsönös folyamat volt: a rendi hagyományokat elhagyó és az új, a közös identitást is kereső társadalmi rétegek átalakulása.

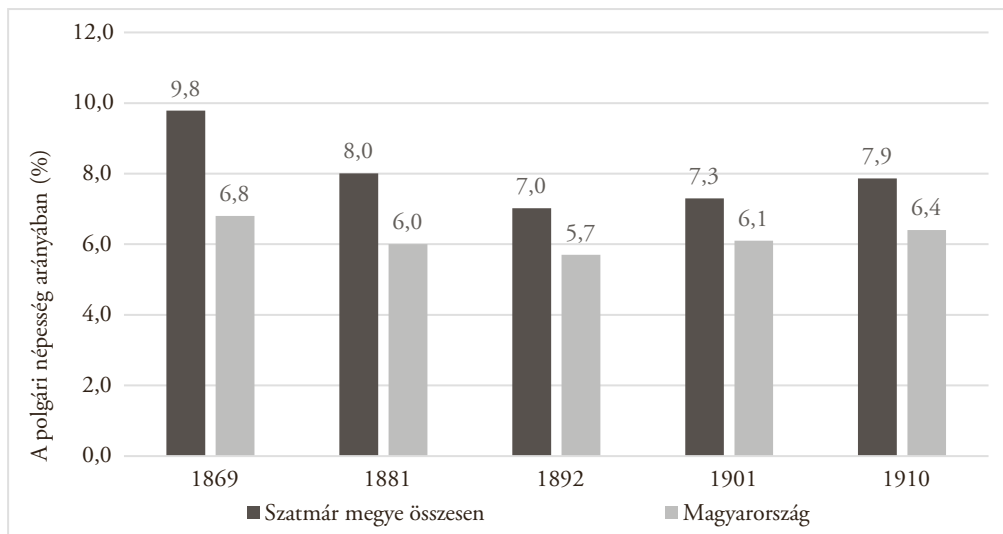
Mi a magyarázata akkor mégis, hogy a „gentry” kifejezés publicisztikai jelentéktelensége ellenére ilyen nagy karriert futott be, és ma is egyik meghatározó kifejezése a dualista társadalom bemutatásának? A választ azok tudják megadni, akik a reformkortól kezdve a szabadságharcon át nemcsak „értelmiségiek”, hanem sokkal inkább közéleti, szellemi sorsformáló emberek voltak: a magyar írók. Elsősorban az elméletalkotók, valamint az írók, Mikszáth, Jókai, Krúdy írásai nyomán valamint inkább a fővárosi lapok publicisztikájában rajzolódott ki és nagyítódott fel a "dzsenti" karakter az 1880-as években. Nézzük most meg, hogy mi történt Szatmárban azokkal a nemesekkel, akik 1848 után jogaik kiváltságos voltát elveszítve mégiscsak urak szerettek volna maradni. Ehhez elsődlegesen a választójogosultak arányát kell megfigyelnünk. Ez ugyanis nem csak politikátörténeti, hanem társadalomtörténeti szempontból is érdekes. Egyértelműen mutatja, hogy vagyonuk, vagy szellemi kvalifikációjuk révén valójában hányan, milyen összetételben alkották a középosztályt, középosztályokat. Ők voltak azok, akik a választások alkalmával befolyásolták a magyar közéletet. Az időbeli összehasonlítás azonos szempontrendszerét is biztosítja a változatlan választójogi törvény (1874. évi XXXIII. törvénycikk), amellyel 1874–1910-ig valamennyi országgyűlési választást lebonyolították.

A SZATMÁRI NEMESSÉG HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

Az 1785. évi nemesi összeírás szerint a vármegyében 9476, Szatmárnémeti városban 186 nemes férfit találunk. (Ezzel az összes vármegyék közül Szatmár a 3. legtöbb nemes számlálta.) Hogyan lehet ennek a rétegnek a változásait szemügyre venni, ha hivatalosan,

jogi értelemben a nemesség 1848-at követően nem létezett, a társadalmi kapcsolatok és eredettudat szintjén azonban igen? Nagy segítséget jelent a kérdés megválaszolásában a választási statisztika. Hiszen a társadalom egy kiválasztott, elit rétegéről van szó, amelynek meghatározása lényegében a korszak végéig nem változott az 1874. évi választójogi törvény értelmében. A választójogosultak arányát csak politikatörténeti szempontból szokás bemutatni, pedig a vagyoni és műveltségi cenzus változatlansága miatt az egész korszak középosztályának arányát és ennek csökkenését lehet általa regisztrálni.¹⁵

A választójog és ezzel gyakorlatilag a középosztály lehetséges köre kiterjedt az egykori régi jogosultakra, tehát az 1848–1872 közötti névjegyzékekben szereplő, választójoggal rendelkező nemesekre és polgárookra (kihalásos alapon), a föld, illetve a ház után fizetett adózókra (ami az egykori $\frac{1}{4}$ jobbágyteleknek felelt meg, és Szatmárban átlagban 8 hold után érték el), továbbá a kereskedelemben, iparban, pénzügyi téren dolgozó „jövendemesekre” és jövedelmi cenzus nélkül az értelmiségre.

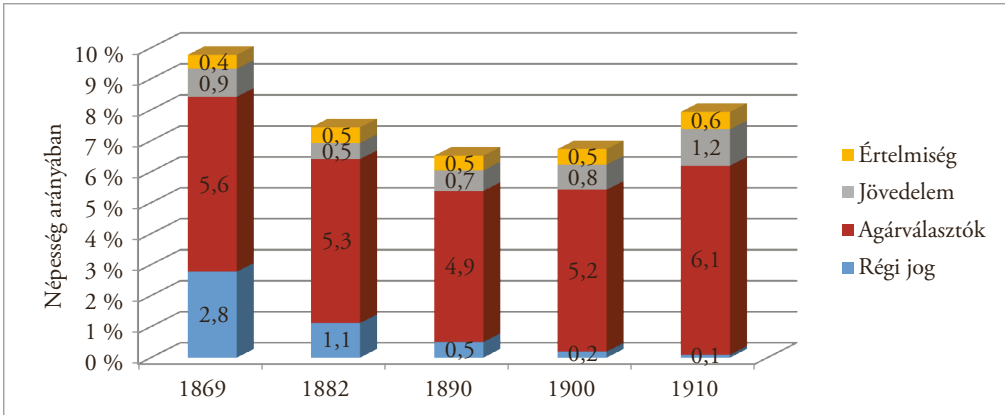

3. ábra: A választójogosultak arányának változása Szatmár megyében és Magyarországon (1869–1910)

Látjuk a dualizmus kori választójogi réteget a megyében és azt, hogy a kezdeti 9,8%-os arányt a korszak végéig nem sikerült elérni. A választójogosultak aránya csökkent a vármegyében és országosan is. A megyei adatok kicsit jobbák, s ez minden bizonnyal az egykori nemesség, a régi jogosultak nagy számára vezethető vissza. Az egész kor társadalomtörténeti összegzését adja tehát ez a diagram. A gazdasági és szellemi erő a megyében mindvégig egy mintegy 30 000 főnyi csoport tudta felmutatni (1869-ben 30 223 fő, 1910-ben is

¹⁵ Sommás kimutatás 1916.

csak 31 093). A korban ténylegesen politikai szempontból figyelembe vehető 20 éven felüli férfiaknak a 26%-át adták, azaz körülbelül minden ötödik férfi választójogosult volt. A választójognak az alacsony szám ellenére és éppen azért nagy társadalmi jelentősége volt. Ez a középosztály létszáma, ami az egész korszakban lényegében nem bővült, miközben a megye és az ország egésze is gazdasági, kulturális, intézményi, modernizációs gyarapodásnak volt szemtanúja. Ez a korszak egyik legnagyobb paradoxona. A nemesség eltűnését, térvesztését mutatja a következő diagram.

4. ábra: Régi jogosultak és agrárvalasztók együttes arányának csökkenése Szatmár megyében (1869–1910)

A régi jogosultak leszármazottai ugyanis akár át is menthették volna választójogukat más kategóriába, de ez nem mindig történt meg. Mivel egykor birtokkal (kisebb arányban iparral, értelmiségi kvalitásokkal) is rendelkeztek, akár a „föld” kategóriában is kereshetnénk őket, de a két előbbi kategóriát együttesen szemügyre véve valójában közös arányuk még csökkent is. Csak becsléseink lehetnek, hogy az egykori nemesek utódai közül hánynak sikerült valamely jövedelmi, vagyoni vagy értelmiségi cenzusba átmentenie a rendi választójogot. Nézzük a csengeri adatokat részletes névelemzéssel. Az 1875-ös megmaradt községsoros listák között ugyanis a legmagasabb régi jogosult-létszámmal Csenger község büszkélkedhetett.

Számításaim szerint itt 119 régi választó volt (ez 44 családot jelentett). Az 1901-es összeírás szerint ugyanezen nemesi családnevek közül már 18 kiesett, eltűnt a névjegyzékről. A Károly, Darvai, Megyesi, Szűcs, Ari, Boldi, Eszenyey stb. egykori nemesi családok már nem éltek itt, vagy már nem tudták elérni a választói joghoz szükséges cenzust. Még lényegesebb, hogy a 119 választói névből így összesen csak 84 maradt. Ezt alapul véve a megyében a „dzsentri” mintegy 30%-os választójogi veszteségről beszélhetünk.¹⁶ Talán más megyékbe költözve

¹⁶ Beksics Gusztáv megyei virilisjegyzékek vizsgálata alapján arról ír, hogy országosan „a gentrynek legalább 60 %-a megtartotta vagyonát.” Azaz 60 %-ot tartott „régí földesúr”-nak és 40 %-ot „új földesúr”-nak,

megmaradhattak a választók között (a belső migrációról nincsenek adataink), de megyénk számára hiányuk olyan veszteségként jelentkezik, amelyet sem a paraszti, sem a polgári foglalkozású lakosság nem tudott pótolni. Erdélyben is a régi jogosultak magasabb száma együtt járt a választók számának stagnálásával, majd csökkenésével, ugyanis a hajdani kiváltságosok helyére a magas jövedelmi cenzus akadályai miatt nem léptek új választók.¹⁷

Szatmárban a nemesi felfogás, személetmód, a származás tudata kifejezetten nem kapott hangot pl. a választási dokumentumok között. Ritkán találkozunk azzal, hogy valaki a régi jogra hivatkozva, „mint jogosult nemes szavazó” kéri magát a választók közé felvetetni. Annak sem lehet nyomát látni, hogy a korai években (1874 előtt) az összeírásoktól való tartózkodás eredményezte volna a kategória elhalványulását, amelyre Szabolcsban volt példa. A nemesi életvitel és származás tudata megtartó erőt jelentett, de mint politikai hivatkozási alap írásban sohasem szerepelt. A Borovszky-monográfiában több oldalt szentelnek a nemesi családok bemutatásának, de a nagyobb nemesi, főnemesi családokat, neveiket nem emelik ki mint a szabolcsi monográfiában (pedig a szabolcsi és szatmári nemességről szóló részt is ugyanaz a szerző, Reiszig Ede jegyezte), s ugyanakkor – a kétségtelen polgárosodást és a civilizációs fejlődést reprezentálva – nagy terjedelemben mutatták be Szatmárnémeti városát.

Az egykori nemesség tehát elsősorban politikai, műveltségi, részben gazdasági szerepe folytán bizonyult jelentékeny tényezőnek – ez a felsorolás egyben fontossági sorrendet is jelöl. A 290 legtöbb adót fizető vármegyei bizottsági tagnak, valamint a 290 választott vármegyei bizottsági tagnak a listáját szemlélve a nevek arra utalnak, hogy a megyében is érvényesült egyfajta társadalmi munkamegosztás: a gazdasági erő elsősorban a meggazdagodó, kereskedelmi tevékenységet folytató, majd földbirtokot is vásárló, bérlő zsidóság révén érvényesült, a választott pozíciók, a politika világa azonban az egykori nemesség leszármazottjainak a színtere maradt. A két bizottságban összesen 80% feletti lehetett a nemesi származású értelmiség, tisztviselők aránya, és 13,3% a zsidó vagy zsidó származású tagoké. A szatmári zsidóság történetét megíró Halmos Sándor szerint: „A zsidók súlya és befolyása a társadalmi-gazdasági életben számarányukat [ami 7% körülire emelkedett – SZL.] jóval meghaladó volt.”¹⁸ Az utóbbi szám, amelyik nem egészen kétszerese a zsidóság megyei társadalmon belüli 7%-os arányának, mutatja, hogy a kortársak számára általában miért lehetett liberális szemszögből elismerésre méltó a zsidóság polgárosodása, gazdasági megerősödése és asszimilációja, míg az Antiszemita Párt számára – a pozícióvesztés miatt – miért lehetett mindez kirekesztő, negatív indulatok forrása (a vármegyében nem kapott semmilyen támogatottságot a párt).

olyan értelmiségieknek, iparosoknak, kereskedőknek, köztük zsidóknak, akik földet is vásároltak, illetve béreltek. Censor [Bekszics Gusztáv] 1884: 120.

¹⁷ Pál 2016: 55.

¹⁸ Halmos 2008: 58.

Külön kell szólnunk Szatmár vármegyében egy kevésbé ismert tényről: a nemességen belül a nem magyar ajkúakról, a román nemességről. A Szamos erdélyi kijáratát őrző Kővár és uradalmának falvai a 17. század második felétől a főkapitány vezetése alatt külön közigazgatási egységet alkottak. Közigazgatási egységként az 1876. évi XXXIII. törvénycikk értelmében megszüntették. A többségében románok lakta Kővár-vidék 43 községe került Szatmár vármegyéhez, és alkotta a Nagysomkúti járást és választókerületet. Itt, Kővár-vidéken volt a legmagasabb a régi jogosultak száma 1872-ben, a szatmári kerületekkel összehasonlítva ráadásul javarészüik román volt. A nevek tanúsága szerint még a magyar vezetéknevűek is legtöbbször román keresztnéveket kaptak, s részben vagy teljesen román anyanyelvűek lehettek: például Nagy Irimie a Iagger, Császky Jákobb, Bálint Májtěj, Buda Luona Ignát, Papp Grigore a Stefán, Kis Grigore.¹⁹ A régi jogosultak – nemzetiségi hovatartozástól függetlenül – szinte kivétel nélkül földművesek voltak.

Őrizték a 17. században Mihály vajdától és Erdély fejedelmektől kapott, Thököly Imre által megerősített szabadságuk emlékét, amely egykor a székelyekhez hasonló kiváltságot és egy nagyon rugalmas társadalmi státust jelentett. Az ősök, a kővári és a szamosújvári váruradalmak katonáskodó szabadjai voltak, a vitélő rend tagjai, szabadosok, puskások, akik a fegyverforgatás mellett a paraszti munkát is folytatták, és a jobbágytelket is megművelték. Inkább bujdosóvá, kuruccá lettek, de jobbágy sorba nem kerültek a 18–19. században sem. (Ahogy Bethlen Gábor írta: „Ott Kővár vidékén inkább minden faluban afféle megnemesített bojárrok, kiket vajdáknak is hívnak, voltának...”²⁰)

A régi jogosultak száma azonban itt, a magyar lakta területekhez viszonyítva nagyobb mértékben csökkent. Ebben szerepet játszhatott a kétnyelvű értelmiségi réteg elköltözése, magyarrá, fizetett vármegyei köztisztviselővé válása, de még inkább itt, helyben a jövedelmi cenzus alapján választók növekedése. A jövedelmes kategóriában a vármegyei kerületek között (Szatmárnémetit nem számítva) 1910-ben – a bányászat fellendülése miatt – ez a többségében román lakta kerület áll. A kővári román ajkúak jelentősége a vármegyei közigazgatásban és a politikai életben ugyanakkor nem tükröződött. Az 1906-ban készült nemzetiségi „jegyzék” szerint a törvényhatóság 290 bizottsági tagjai között csupán 27 volt román nemzetiségű.²¹ A románság nem a kiemelkedő jövedelmek, nem is köztisztviselői jelenlét, az értelmiség számának gyarapodása vagy vármegyei és parlamenti képviselői pozíciók révén vált idővel jelentékenyebb politikai tényezővé, hanem a kiegyenlítettebb társadalmi szerkezete és erősödő nacionalizmusa következtében.

¹⁹ MNL SZSZBML IV. B. 753. Választói névjegyzék, 1875. 18. csomó. Kővár-vidék, Nagynyíres, Purkarec, Románfalva, Letka, Nagynyíres.

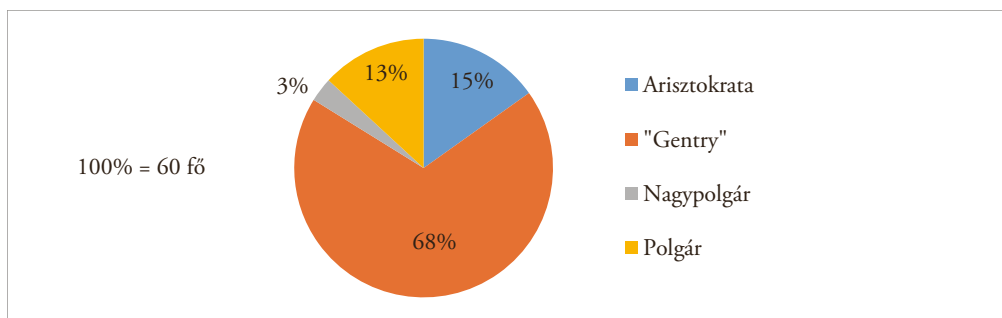
²⁰ Bethlen Gábor levele 1615 novemberében Nagylucei Dóczy Andrásához. Lásd Szentgyörgyi 1976: 202.

²¹ MNL SZSZBML IV. B. 753. 5. doboz. Összesített névjegyzék.

A régi jogon választó (sokszor kétnyelvű és/vagy kettős identitású) románok és leszarmazottjaik ebben a folyamatban a korszak elején jobban, idővel egyre kevésbé tudták a két nemzet közötti összekötő híd szerepét betölteni. Jellemző, hogy a korabeli statisztika sem ismerte a kétnyelvűség, a kettős vagy többes identitás, nemzetiség meghatározását. Pedig éppen Szatmárban a nemzetiségek aránya mintegy 40-30% volt. Az asszimiláció főként a németség, a svábokat, a románság egy részét és a zsidóságot érintette (Az utóbbi egyszerre vallás, nemzetiség és kultúra volt). Érzékeny határon mozgott a nemzeti(ségi) identitás: a megye 307 településéből 154-et tekintettek magyar jellegűnek, míg 153-at nemzetiséginek. Az elemi iskolák között arányos nyelvi-nemzetiségi megoszlást találunk: magyar tannyelvű 298, román 102 volt, de itt szerepelt még 50 magyar–román tannyelvű iskola is (az iskolák 11,1%-a). A társadalom tehát mintegy 11%-a felnőttként is képviselhette volna a kettős kötődésű, kétnyelvű román–magyar kultúrát és közéletiséget. Hiányuk és politikai jelentéktelenségük mindkét nemzet számára veszteség a 20. században is.

A KAPCSOLATI HÁLÓ

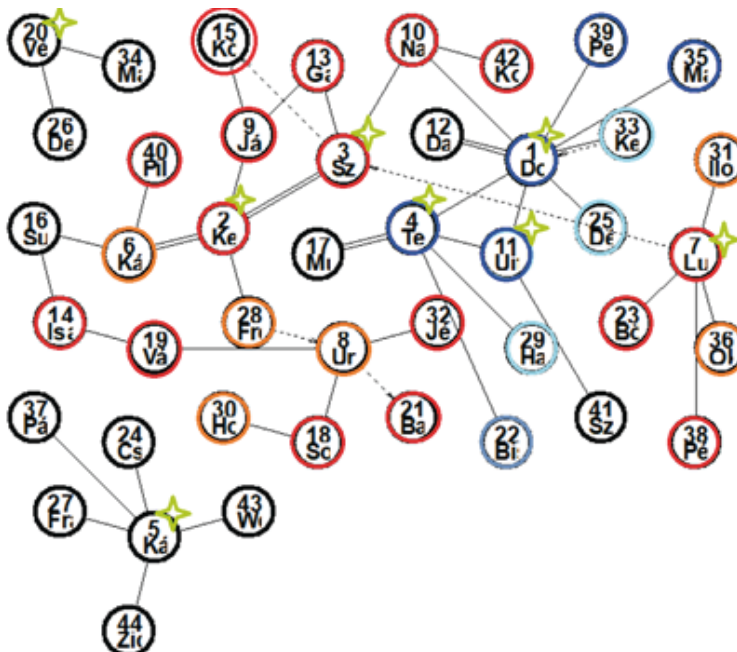
Ismerős lehet a jelenet a Rokonok-ból, immár a Horthy-korszakból, a dualizmus korát követő generációról. A „főügyész pajtikám”-nak mondja egy fiatalkori barátja, mint parlamenti tudósító: „Magyarországon még nem volt választás. Itt minden képviselő társadalmi érdemei, kormányzolgálati jutalmául kapja a képviselőséget. A megbízhatóság, nem a hozzáértés a fontos. A rokoni kapcsolat a legbiztosabb ismérve a megbízhatóságnak. S minél kevésbé ért valaki magához a politikai tudományokhoz, annál megbízhatóbb.” Igaz-e, hogy a nemesség jó része birtokát elvesztve lett a közigazgatás működtetőjévé, értelmiséggé, valamint rokoni kapcsolata révén próbálta úri mivoltát fenntartani és emelni akár a parlamenti képviselőségig? Mi ennek az igazságtartalma szatmári parlamenti képviselők vonatkozásában, ha a „gentry” név alatt itt a leginkább emlegetett földbirtokosságot és köznemesi eredetet fogadjuk el?

5. ábra: Parlamenti képviselők társadalmi megoszlása – az egykori nemesség vezető szerepe (1869–1918)

Az egykori nemesség ezek szerint több mint kétharmados súlyt jelentett a politikai élet országos formálásában. A parasztságnak, munkásságnak nincs származásbeli szinten képviselete. A birtokon kívül (ha volt) a tanultság (legalább az érettségi), a tisztviselői tapasztalat és „még valami/valaki” állt e dominancia hátterében. A családi-politikai-hatalmi pozíció erősítésének évszázadok óta egyik bevált módja a házasság (mint a Habsburgoknál: „... *tu felix Austria nube...*”). Milyen módon fonódott össze ez a réteg? Az itt először alkalmazható módszer a pszichológiai gyakorlatban már régóta ismert és bevált, a J. L. Moreno által csoportok légkörének javítása érdekében kidolgozott – Mérei Ferenc által tovább fejlesztett – szociometriai mérés.²² Ha a családi kapcsolatokat mint kölcsönös rokonszenvi választásokat pusztán adatszerűen rögzítjük, akkor megkaphatjuk az egész megye, sőt a tágabb régió politikai elitjének szociogramját, az országosan tekintélyes személyekkel is érintkező politikusnevek helyi szintű családi beágyazottságának és kapcsolatrendszerének térképszerű rajzát.

A kölcsönös „választás” alkalmazása éppen az anya-fia, a férj-feleség viszonylatban tényszerűen, valamint a politikai, gazdasági számítások és a szokásjog szempontjából is adekvát, ha nem is feltétlenül jelent(ett) érzelmi egységet. Esetünkben kétségtelenül mutatja a „suba subával, a guba gubával” közmondás igazságát és annak határait is.

6. ábra: A „nyolcak” – jelentős képviselői családok szociogramja (1848–1918)

²²Mérei 1971.

Elemzés tárgyává tettem (zöld csillaggal jelölve) itt azt a nyolc családot, amelyek a legtöbb parlamenti képviselőt adták Szatmárnak a dualizmus időszakában (családonként legalább kettőt vagy annál többet): a Domahidy (4), gr. Károlyi (3), Kende (3) Szuhányi (2), Luby (2), gr. Teleki (2), br. Vécsey (2), Újfalussy (2) családokat. Ha a szélesebb társadalmi beágyazottságra és a rokonsági kapcsolatok hatáskörére vagyunk kíváncsiak, akkor anyakönyvi adatok segítségével be kell azonosítanunk a képviselők női ágát is: az anya és (ha volt) a feleség(ek) neveit. Az eredmény összességében egy szűk, zárt és rokoni viszonyokkal átszőtt, mégis a házasságok révén a parlamenti képviselőket nem adó nemesi családok felé is nyitott politikai elit képét mutatja. A szociogram legfőbb jellemzője egy jelentősebb félig zárt alakzat és az onnan kiinduló két lánckapcsolat, valamint két csillagalakzat.

A nyolcalkból 44 családot összefogó kapcsolatrendszer lett, amelyből 23 megyei kerületi parlamenti képviselőt adott. Ez a korszak teljes vezetéknevsorának (64 család – 76 személynév) 36%-át fedi le. A többiek más megyében, illetve a főrendiházban tűnnek fel: Zichy, Wenckheim gr., Patay, Pálffy gr., Markovics, Kenessey, Horthy, Hallerkeői Haller gr., Décsy, Csekonics gr., Bissingen-Nippenburg gr., Muráty (Muratisz), Lekcsei Sulyok, Freyseisen, Kállay, Dessewffy, Uray család. Mindössze négy család volt, amely egyáltalán nem adott képviselőt vagy főrendiházi tagot: Darvay (12. sz.), Sulyok (16. sz.), Toldy (41. sz.), Frank (27. sz.). (Utóbbi nem más, mint Frank Boriska, a Budai Színkör, majd a Népszínház szubrettdívjaja, akivel gróf Károlyi György 1891-ben Amerikába szöktve Kalifornia államban rangon aluli és „vegyes” házasságot kötött.)

Összességben a Domahidyak (1. sz.) csillagalakzatot képeztek más családokkal, vagyis a család férfi és képviselővé váló tagjai nyolc családdal is kapcsolatban álltak. A csillag jelentése, hogy az anyai, feleségi ágak nem vezettek tovább más képviselői családokhoz, és nem voltak kapcsolatban egymással sem, csak centrumukkal azaz a Domahidyakkal. Csak elsőgenerációs női ágon is a Maróthy, Teleki gr., Újfalussy, lázári Nagy, Perényi br., továbbá a Darvay, Kenessey, Décsy családokkal álltak így rokonságban (ezek közül az első öt család képviselőt/képviselőket is adott a vármegyei kerületekben). Helyzetük tehát kiemelt volt, de a pozíciók inkább céljá váltak, kapcsolataik pedig igazodási, felemelkedési lehetőségekké mások számára, anélkül, hogy hatékony, teljes vármegyei kapcsolati hálóként tudták volna működtetni. Ezzel magyarázható, hogy az országgyűlési választások során háttérbe kerültek, s inkább a főispáni helyeket kívánták megtartani.

A kapcsolatrendszerben tehát a köznemesi eredetű famíliák fonódtak össze több ágon, míg az arisztokrácia többnyire őrizte teljes különállását. Három olyan família van ugyanakkor, amelyből kettő a főispáni tisztségig emelkedett, és ők azok, akik házasság révén rokonságba kerültek a főnemességgel, pontosabban a Teleki grófokkal: ezek a Domahidy és az Újfalussy család. Báróságot kaptak még az Urayak. Uray Bálint csász. kir. biztos volt 1849-ben Észak-Biharban, s ezt az uralkodó 1864-ben bárói címmel jutalmazta. (Nem

volt ritka a családon belüli házasság.) A korszak végén emelkedett még bárói rangra Kende Zsigmond cs. és kir. kamarás (1916).

Mindezek mellett idővel az elit összetétele is fokozatosan megváltozott. A vármegyében (a szomszédos megyékre, Szabolcsra, Beregre is kiterjedően) a dualizmus egész időszakában a Domahidy, a Szuhányi, a Kende családok rendelkeztek a legkiterjedtebb családi kapcsolatokkal. Ehhez képest 1910-ben közülük csak Szuhányi Ferenc nyert képviselőházi mandátumot (s az 1917-es pótválasztáson Domahidy Viktor). A Lubyak tartották magukat (Géza révén) 1910-ben, de e két családon kívül a többiek valójában nem tartoztak a tősgyökeres és egyben több képviselőt is adó, nemesi háttérű családokhoz, a szélesebb vármegyei családi kapcsolati hálózathoz.²³

Szatmárban az is érdekes és a társadalmi egyensúlyt megőrző tendenciát mutat, hogy a kapcsolati hálóban középpontban elhelyezkedő Kende-Kölcsey nemzetség (azon belül azonban csak a Kendék) szintén kapcsolatba került a főnemességgel, a Teleki grófokkal. Mi volt egyik tagjának, Kende Kanut parlamenti képviselő lányának, Kende Juliának, azaz gr. Teleki Sándorné írónak (a Magyar Írónők Köre alapító elnöke, a Magyar PEN Klub alelnöke) véleménye általában erről a két rétegről? Az az asszony, aki az egykori köznemesség és az arisztokrácia világát is ismerte, tisztában volt a szilváskertek és az angolkertek különbségével és a nagy rangbeli különbséggel, amely könyvében a főispán lányát elválaszthatja egy kurátor fiától, s amikor szerelmük ellenére önkéntelenül messzebb húzódnak egymástól: fölfelé züllöttek. Mindenki a többre vágyik: „Endre a mennyországba hitte magát, pedig Éva e percben csak arra gondolt, hogy bár a főherceget is így megigézhetné, mint ezt a kis hétszilvafás nemest itt mellette.” A főispán apa pedig lelke mélyén v. b. t. t., azaz valóságos belső titkos tanácsos szeretne lenni, s remélte, hogy a kegyelmes cím talán a bankigazgatóságig is eljuttatja. „Tulajdonképpen egész életén át ezt a két célt hajszolta. Ámde ő igen sok más nevet és jelleget is adott nekik. Néha még hazafiságnak is nevezte, mi több, még áldozatokat is hozott értük, – mert ki merészelné azt »befektetésnek« mondani?”²⁴

Hagyományos felfogás szerint Európa déli felén az erős családi kötődésű országok jellemzőek, északon a gyengébbek. Európa közepe a kettő keveréke. Magyarországon és Szatmárban is az egykori nemesség intenzív családi élete és kötődése egyben közéleti elköteleződéssel járt. A kapcsolati tőke erőforrást jelentett a jólét (gazdagság) és a lelki jóllét (boldogság) számára is. A gyakori találkozásoknak, vadászatoknak, a segítségnyújtásnak (akár gazdasági formában), információknak, a támogatás kérésének és adásának egyszerre volt családi és társadalmi, politikai jelentősége – politikai szem-

²³ Bilkei 1910.

²⁴ Szikra (Kende Júlia) 1904.

pontból tényszerűen a 1848–1867 egyensúlyát is szolgálták. Néhány család esetében azonban ott van a többiekétől való elszigetelődés veszélye – a köznemesség sorában ez leginkább a Lubyaknál figyelhető meg, ahol a helyi hálózaton túli (nemzeti vagy országos politikai) kapcsolatok nem voltak adottak ahhoz, hogy nagypolitikai értelemben sikeresek legyenek. A nagyon erős, belterjes családi kapcsolatok esetében pedig a kudarc – akár politikai akár társadalom-lélektani értelemben – szintén az egész rendszert érintette, és egy egész csoport legitimitását kérdőjelezte meg, teret adva a kívülállóknak és hozzájuk kapcsolódva az elitcsaládok „különceinek”. Ahogy történt ez a Károlyi család és személyesen Károlyi Mihály esetében.

Így lett a kapcsolati háló önmaga fenntartója, és ezért jött a változás elsősorban kívülről: a felemelkedő értelmiségi, polgári rétegből (de nem a parasztságból, a gazdáktól). Ekkorra már a sajtó sem tükrözte a birtokos vagy éppen birtokukat veszített gazdák társadalmi szempontjait – előtérbe kerültek a hivatásos politikusi, valamint a vállalkozói, pénzügyi, értelmiségi, újságírói szempontok. Az 1910-es parlamenti választási eredmény szerint a kilenc kerületben már három személy és életútja, Szalkai Sándor, (Kossuth-párti), Földes Béla (Justh-párti), dr. Kelemen Samu (Justh-párti) képviseli ezt a réteget. Korábban is volt erre példa Chorin Ferenc (a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elnöke, a GYOSZ alapítója), Láng Lajos (a magyar statisztikatudomány jelentős alakja), Wekerle Sándor miniszterelnök személyében. Utóbbival kapcsolatban ki kell emelni, hogy nagypolitikai pályáját itt, Nagybánya parlamenti képviselőjeként kezdte, de 1905–1910-ig volt képviselője a mátészalkai kerületnek Szunyogh Mihály is. Ő Strasser Henrik ügyvéd fia, aki a zsidó vallását elhagyva a katolikus hitet vette fel, s a koalíciós kormány lapjának egyik alapítójaként, az 1905–1906-os úgynevezett „nemzeti ellenállást” anyagilag is jelentősen támogatva gyorsan futott be politikai karriert. (Öccse az a Kovács Gyula volt az, aki 1912-ben a parlamentben Tisza István házelnökre adott le célt tévesztett lövéseket.) Szunyogh 89 évesen (1967-ben) maga mondta a riporternek szatmári választókerületéről: „Bevallom őszintén, 1905 első napjáig én Mátészalka nevét csak a helységnévtárból ismertem.” Ezután jöhettek a nemzeti színű zászlók, kortestollak, ötezer mellű a hölgyeknek nemzeti színű keretben, benne a fényképe. 10-15 ezer koronát kellett előteremtenie. Nevezhetjük ezt is dzsentri mentalitásnak? Pedig „elkerültem a dzsentriket – ezért a földbirtokosok nem is láttak szívesen –, de a törekvő polgárok, parasztok annál inkább befogadtak. Sűrűn meghívtak keresztapának vagy násznagynak...”

Kik voltak ők és legjellemzőbb képviselőik – immár társadalmi különbségek nélkül szemlélve őket? Fiatalabb korban a Habsburgok ellen „lázadó” és Klapkával harcoló, majd gazdálkodással, az iparral is foglalkozó megállapodott gazdák, polgárok, kedélyesen

anekdotázó, városukért, kerületükért politizáló emberek. Rokoni és/vagy üzleti kapcsolataik, befolyásuk révén segítői egy-egy régió gyarapodásának, referenciapontok a bizonytalansággal is fenyegető európai változások hullámszámban. A korszak végén pedig, egyre negatívabb önképpel, már egy hiábavalónak tekintett „népképviselési színjáték” előadói. Társadalmi súlyuk, megbecsültségük bizalmi helyre állította őket, ahol jól-rosszul meg is feleltek küldetésüknek. A legnagyobb problémákkal – a kivándorlással, leszakadó térségek elszegényedésével, a nemzetiségi mozgalmakkal – éppúgy nem tudtak megbirkózni, ahogyan általában más vármegyék és más országok középosztálya és képviselői sem. A térség békés prosperitásához azonban jelentősen hozzájárultak.

Melyik az egykori nemesség igazi arca? Ebben a tanulmányban megpróbáltam bemutatni, hogy a kérdésfeltevés rossz: a „vagy” helyett az „és”-t kell használnunk, a „gentry” vonatkozásában pedig – az egységes társadalmi rétegfelfogás helyett – meg kell elégednünk az árnyaltabb mentalitás- és művelődéstörténeti leírással. Egy biztos: a korban, legyen az egykori rendi világból megmaradt birtokos, a birtokát veszített hivatalnokká, tisztté, értelmiségivé váló utód vagy új (nemesi kutyabőr nélküli) birtokos, legyen polgár, szegényebb földműves, ipari munkás, a kor szellemét mindenki érezte. Arany László szavaival: „Dolgozni kell, nem égből várni mannát/ Sem múlt időkről zengni bús hozsannát”. Ahogyan azt is tudták és kategorikus imperatívusként élték meg, hogy a modern Magyarország megteremtésében egy középosztálynak alapvető szerepe kell legyen, és ennek a rétegnek egy meghatározó csoportja maradhat az a nemesség, amely a reformkor elindítója volt.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (MNL SZSZBVL)
IV. B. 753. Választói névjegyzék, 1875. 18. csomó

Képviselőházi napló 1872: *Az 1872-ik évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés nyomtatványai*. Képviselőházi napló, II. 142. 1872. november 29-i ülés

Képviselőházi napló 1869: *Az 1869-dik évi april 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai*. Képviselőházi napló, XIII. 184. 1871. február 16-i ülés. Képviselőházi napló 1869. XIII. 281. 1871. február 21-i ülés

Sommás kimutatás 1916: *Sommás kimutatás az ország összes választókerületeiben összeírt országgyűlési képviselőválasztók száma között mutatkozó különbségről és a végleges névjegyzékbe felvett választók számáról 1878–1916 években*. Kézirat. Őrzési hely: Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény, Budapest.

Bilkei Gorzó Bertalan 1910: *Szatmár Vármegye nemes családjai*. Nagykároly.

- Censor [Beksics Gusztáv] 1884: *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk*. Zilahy Sámuel, Budapest.
- Krúdy Gyula 1925: *A tegnapok ködlovagja*. Szemere Miklós, de genere Huba, a magányos gavallér. Budapest.
- Krúdy Gyula 1926: *A magyar dzsentrí*. Hozzászólás Harsányt Zsolt karácsonyi cikkéhez. In: Pesti album. Publicisztikai írások 1919–1933. Budapest.
- Szemere Miklós 1912: *Gentry. A Cél*. 1912. szept. 20. Budapest.
- Szikra (Kende Júlia) 1904: *A fölfelé züllők*. Budapest.
- Titus 1846: *Magyarország 1846-ban*. Lipcse.

Budapesti Közlöny, 1872.

Nyugat, 1910.

Pesti Napló, 1853.

Hungaricana adatbázis: <https://www.hungaricana.hu/hu/adatbazisok/>- utolsó letöltés: 2022. április 26.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Halmos Sándor 2008: *Szatmár vármegye zsidósága*. Szabolcs-Szatmár Bereg Vármegyei Levéltár kiadványai III. Tanulmányok 16. Nyíregyháza.
- Kövér György 2003: Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. *Századok* (5.) 1. 1119–1168.
- Kövér György 2006: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok, Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 77–160.
- Mérei Ferenc 1971: *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest.
- Pál Judit 2016: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása. *Aetas* (30.) 1. 45–75.
- Szentgyörgyi Mária 1976: *Az erdélyi puskás címerek*. Levéltári Közlemények (47.) 1. 196–204.
- Tolnai Vilmos 1937: *Dzsentrí-gentry*. Magyar Nyelv (33.) 1–2. 51–52.

SOCIAL AND FAMILY NETWORKS OF THE GENTRY IN SZATMÁR (1867–1918)

by **László Szilágyi**

Summary

The study examined the weakening of the existential position of the nobility and the cohesion of the family network of the political elite, the members of parliament, in the period of dualism. County and national data shed light on the variability of the concept of gentry: the period did not produce a well-defined and definable social stratum, but a malleable socio-political concept.

Electoral and semantic statistics, as well as the analysis of the 'old electors' and their descendants by name and surname, and the historical analysis of names, helped to define the scope and number of the middle class/middle classes. An examination of the census records of the eligible voters shows that in county Szatmár (as in Szabolcs) the descendants of about 30% of the former county nobility lost their right to vote. The former nobility, according to the sociometry of its political elite, maintained their influence through closed family ties, which became a reason for their isolation.

Keywords: gentry, suffrage, parliamentarian, family sociometry, network of relations